

RECENZE A ZPRÁVY O LITERATUŘE / REVIEWS AND BRIEF NOTICES

**Jan LUŠTINEC – Petr NOSEK – Adam REJHA, *Harrachové – vznešenost zavazuje*, Sychrov: Národní památkový ústav – územní památková správa na Sychrově 2023, 212 s.
ISBN 978-80-906784-6-0**

Aristokratické rody Zemí Koruny české lze rozdělit z hlediska času na celkově (předbělohorské a zároveň pobělohorské) i částečně kontinuální (pouze pobělohorské), z ekonomického hlediska na rody s majetkovým a společenským zázemím v českých i rakouských zemích a na rody výlučně zemské, spjaté s určitou částí habsburské monarchie.

Rodem celkově kontinuálním v českých i rakouských zemích byli Harrachové, nositelé erbu červeného štítu a v něm třech stříbrných pštrosích per vetknutých do zlaté koule (puklice?). Pocházeli ze zaniklé vesnice Harachy na jihu Čech, tvořili dvě rodové linie – českou (vymřela v roce 1725) a (horno) rakouskou, která dosáhla většího významu mj. povýšením Leonarda IV. z Harrachu do stavu říšských svobodných pánů v roce 1552 a získem říšského hraběcího titulu Karlem I. z Harrachu v roce 1623. Harrachové zastávali významné úřady, postupně přesouvali svoji hospodářskou a politickou aktivitu více do českých zemí, kde se posléze zabývali i národnostní otázkou a podporou vzdělanosti. V projektu Národního památkového ústavu Po stopách šlechtických rodů padla volba na Harrachy a jeho 13. ročník je rodu věnován. Vrcholem harrachovského roku by měla být publikace nazvaná *Harrachové – vznešenost zavazuje*, vydaná v březnu roku 2023.

PaedDr. Jan Luštinec (emeritní ředitel Krkonošského muzea v Jilemnici a významný badatel o dějinách rodu Harrachů), Mgr. Petr Nosek (zástupce kastelána zámku Hrádek u Nechanic), Mgr. Adam Rejha (pracovník NPÚ) – napsali kompaktní „harrachovskou“ monografii. Splnili vytýčený cíl? Kniha je rozdělená do úvodu a šestnácti kapitol - textových medailonů o jednotlivých osobnostech rodu. Trio autorů důkladně využilo svých odborných znalostí a zkušeností s harrachovskými sbírkovými či archivními fondy. Dějinný příběh rodu je popsán věcně i objektivně (např. posouzení postojů Jana Nepomuka Antonína Harracha v době okupace v letech 1939–1945) a jsou vysvětlena přediva společenských i příbuzenských vztahů Harrachů. Podrobně se lze seznámit se složitými reáliemi raně pobělohorské doby (Isabella Kateřina z Harrachu jako manželka Albrechta z Valdštejna a věcné posouzení podílu arcibiskupa a kardinála Arnošta Vojtěcha z Harrachu na procesu rekatolizace), ale informativně objevný je pohled na ekonomické a z nich vyplývající sociální vazby Harrachů k poddaným (posléze zaměstnancům) a kulturní mecenát (Jan Nepomuk Harrach jako podporovatel vzdělávacích institucí v českých zemích či sociální vztah Otty Jana Nepomuka Harracha k jeho vychovateli básníku Juliu Zeyerovi). Publikováno je množství dobových fotografií rodových sídel a značný prostor je věnován dějinám a popisu harrachovských nemovitostí v Čechách na Moravě i v Rakousku (Ferdinand Bonaventura a jeho syn Alois Tomáš Raimund Harrachové jako císařští diplomaté a zakladatelé obrazárny na zámku Rohrau) a údajům o jejich historii – v přehledu se pouze nenalézá podrobnější informace o současném vlastnictví a využití zámku v Brucku nad Litavou. Závěrečná část knihy se týká Harrachů žijících na Moravě (Janovice u Rýmařova, Kunín, Velké Meziříčí). Zajímavě se jeví nepřímé porovnání dvou

odlišných životních osudů – veřejnosti známějšího Františka Harracha, který byl přítomen atentátu na následníka trůnu Františka Ferdinanda d'Este v Sarajevu (zakrvácený kapesník se nachází ve sbírkách velkomeziříčského zámku) a méně známé Marie Walburgy Waldburg – Zeil roz. Harrachové a jejího vzdělávacího mecenátu, vždyť žákem školy na zámku v Kunině byl pozdější významný český historik a politik František Palacký.

Monografie *Harrachové – vznešenost zavazuje* – je stylově jednotná, kvalitní redigování výrazně přispělo ke kompaktnosti textu obsahujícího i četné poznámky a volně vložený rodokmen Harrachů. Autoři vytyčený cíl splnili. Kniha bude vrcholem 13. ročníku projektu Po stopách šlechtických rodů a může se stát pozváním k návštěvě památkových objektů spjatých nejen s Harrachy, ale i klíčem k pochopení jejich dějinné role.

Stanislav Vaněk

Petr KADLEC, *Moravský advokát a politik Fritz Plachky (1836–1928). Mezi slávou a zatracením, rakušanstvím a němečtím, Červený Kostelec 2022, 239 s.*
ISBN 978-80-7599-348-9 (Ostravská univerzita), ISBN 978-80-7465-561-6 (Pavel Mervart)

Předkládaná publikace Petra Kadlece, působícího v Centru pro hospodářské a sociální dějiny Filozofické fakulty Ostravské univerzity přibližuje život Fridricha „Fritze“ Plachkého, moravského advokáta a politika německé národnosti, jehož většina produktivního věku je spojená s Hranicemi na Moravě.

Publikace je vystavěna chronologicky, od dětství a studijních let po poslední léta strávená v meziválečné Vídni. Závěrečná kapitola je pak věnována životním osudům nejbližších členů jeho rodiny. Jádrem práce je však kapitola popisující čtrnáct let Fritze Plachkého v čele města.

V této době byl, jak už z titulu funkce napovídá, hlavním proponentem rychlé a významné proměny města, spočívajícím v rozsáhlém budování komunální infrastruktury, jež pomáhá utvářet obraz tohoto města dodnes.

Jakožto výrazná osobnost se stával v době svého starostování terčem kritiky. Česká opozice kritizovala vedle germanizačních snah také značné zadlužování města spojené s budováním komunální infrastruktury, z něhož jak tvrdila, měli především mít prospěch blízcí Plachého sympatizanti, podnikající ve stavebnictví. Němečtí nacionalisté pak liberálu Plachému vyčítali jeho styky s německojazyčnou židovskou komunitou ve městě.

Autor se v práci nevyhýbá ani přibližování některých, pro vnímání Plachkého osobnosti, potenciálně problematických oblastí, mezi které lze např. zařadit způsob udělování čestných občanství města, jež mohlo mít přímý dopad na volební výsledky. I vzhledem k poměrně velkému prostoru, který byl této problematice věnován, by dle mínění recenzentova nebylo na škodu nabídnout čtenáři komparaci se situací v dalších moravských městech, jejichž radnice byla ovládána německými, či naopak českými představiteli.

Přestože je práce cíleně zaměřena na Plachkého život, s hlubším zaměřením na období jeho působení v komunální, resp. zemské politice, je skrze jeho téměř čtyřicetiletý pobyt v Hranicích přiblížen i spolkový a kulturní život města, jehož byl tento extrovert, pravidelným účastníkem i spoluorganizátorem. Za všechny lze vytknout před závorku

pravidelné veřejné oslavy pořádané k jeho jmeninám, tzv. „*Fritzfeier/Fritz-Namenstag*“.

Text je postaven na zevrubném studiu archívních pramenů, a to především z fondů uložených v SOkA Přerov (jako fond Archiv města Hranice aj.), doplněných zejména o lokální tisk, a to jak německé, tak i české provenience. Svě místo má i obrazová příloha, obsahující mezi jinými snímek Fritze Plackého i jeho ženy Blandine.

Jak sám autor v úvodu uvádí, jeho záměrem bylo zachytit život a dílo osobnosti, která se realizovala na lokální či regionální úrovni a jež zůstala zapomenuta či byl její význam vědomě zmenšován či znevažován. Zde lze s autorovou volbou jednoznačně souhlasit, neboť po odchodu Fritze Plackého z Hranic na Moravě a současném přechodu radnice do českých rukou byl význam jeho působení v čele města cíleně umenšován, až byl s přibývajícím léty téměř zapomenut.

Závěrem tak lze říci, že se jedná o zdařilou publikaci, přinášející další střípek do mozaiky života německé měšťanské a politické elity Českých zemí druhé poloviny 19. století a počátku století minulého, jež je oproti svým českým soupeřům naší historiografii neprávem přehlížena.

Petr Žídek

**Jakub ŠLOUF, *Praha v červnu 1953. Dělnická revolta proti měnové reformě, vyjednávání v továrnách a strukturální proměny dělnické třídy*. Praha: Academia – Ústav pro studium totalitních režimů 2021, 214 s.
ISBN 978-80-200-3288-1**

Letos uplyne již sedm desetiletí měnové reformy v roce 1953, která vyvolala spontánní stávkové demonstrace po celé republice. Jejich příčiny, průběh a důsledky v průmyslových podnicích v Praze IX podrobně líčí i zatím poslední kniha Jakuba Šloufa. Zdůrazňuje přitom sociální aspekty dělnických protestů a stávek, které chápe jako prostředky k prosazování skupinových zájmů, blíží se formám kolektivního vyjednávání a do značné míry tolerované komunistickým režimem. Měnová reforma a zrušení vázaného trhu, jimiž ztratilo průmyslové dělnictvo přídatkové lístky pro těžce pracující a přišlo o úspory z poúnorového období, tak představovala jednostranné porušení této zvykové platformy „smlouvání“ o jeho sociálních a pracovních podmínkách.

Při analýze pražské revolty Šlouf přihlíží k širšímu kontextu poúnorových přeměn dělnické třídy i komparaci s dramatickými událostmi v Plzni 1. června 1953, které sledoval v dřívější monografii na pozadí protestních akcí a sociálních změn na Plzeňsku v letech 1948 až 1953.¹ V úvodu čtenář najde relevantní přehled novější české literatury o stávkách a protestech v počátečním období komunistického režimu v Československu včetně připomenutí několika německých prací o 17. červnu 1953 ve východním Německu a polské monografie o roce 1956. Případná komparace v širším mezinárodním měřítku, kterou autor zmiňuje, by však vyžadovala daleko širší okruh německých, ale především polských

¹ Jakub ŠLOUF, *Správně měnou. Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*, Praha 2016.

prací,² a narážela by na různorodost metodologických přístupů a nekompatibilitnost dostupných údajů.³

K literatuře však Šlouf přihlíží hlavně při vstupní analýze předpokladů revolty a formulování závěrečných obecnějších tézí o situaci v továrnách, jinak se opírá o pečlivou analýzu dosud neznámých archivních pramenů. K nesporným kladům knihy patří využívání osobních písemností („ego-dokumentů“) z dělnického prostředí, hojné citace dobových materiálů (skandovaná hesla, výkřiky, výňatky ze zpráv, hlášení a protokolů), které přibližují nálady a chování účastníků protestů, i zevrubné vyličení zajímavých událostí či vystoupení výrazných osobností. Dobovou atmosféru připomíná soubor unikátních fotografií z průběhu stávk v ČKD Stalingrad, vzájemnou interakci různých sociálních skupin v továrnách ilustruje edice spontánních nápisů na toaletách v ČKD Stalingrad z roku 1952, zařazená v závěru textu. Analytickou hodnotu knihy zvyšuje řada tabulek včetně přehledného soupisu všech zatčených zaměstnanců z průmyslových podniků v Praze IX uvedeného v příloze.

Výklad o pražské revoltě začíná rozbořem jejích dlouhodobých předpokladů počínaje symbolickým významem pražských továren při komunistickém převratu v únoru 1948 i vztahy jejich osazenstva ke komunistickému režimu, které ovlivňovalo výsadní společenské postavení a sociální výhody na jedné, politická laxnost a nespokojenost se zvyšováním výrobních úkolů i sociální nejistotou na straně druhé. Nákupní horečku, kolaps zásobování a neklid v předvečer reformy v pražských ulicích i podnicích dále umocnily nedostatky a chyby při přípravách a realizaci reformy.

Následující rozsáhlá kapitola, tvořící téměř třetinu textu, je věnována průběhu živelných stávek, demonstrací a protestů v průmyslových závodech ve Vysočanech a Hloubětíně 1. a 2. června 1953. Autor detailně popisuje především průběh stávek v ČKD Stalingrad a v Aeru Vysočany na ranní směně v pondělí 1. června, komentuje jejich peripetie a strategii dvou pomyslných táborů stojících proti sobě. Přitom hledá odpověď na otázku, proč veřejná demonstrace stávkujících z ČKD Stalingrad, kde protesty vypukly, nepřerostla v protestní pochod na Pražský hrad, a dělníci v obou podnicích dali přednost vyjednávání s vládou v továrnách. V těchto souvislostech připomíná tradici sociálně motivovaných stávek, snahy vyhnout se otevřenému konfliktu s režimem a vyjednávat na legitimní bázi celozávodních schůzí a shromáždění, ale i značnou vzdálenost do centra města (více než sedm kilometrů) a nepřítomnost veřejnosti v bezprostředním okolí továren.

Průběh stávek podle něj výrazně ovlivňovaly i neostře hranice a vzájemné vztahy mezi jednotlivými sociálními a profesními skupinami uvnitř obou podniků. Dělníci sice nepovažovali komunistické a odborové funkcionáře ani podnikový management za své zástupce, ale nové „pány“, byli však ochotni je alespoň do jisté míry tolerovat a jednat s nimi. Nutno dodat, že tyto vztahy nevznikly až v komunistickém režimu, ale ve znárodněných podni-

2 Např. Łukasz KAMIŃSKI, *Strajki robotnicze w Polsce w latach 1945–1948*. Wrocław 1996; TÝŽ, *Strajki robotnicze w Polsce w latach 1949–1952: Próba bilansu*, in: Ł. KAMIŃSKI (ed.), *Studia i materiały z dziejów opozycji i oporu społecznego*, tom (dále jen „t.“) IV. Wrocław 2010, s. 44–84; Jędrzej CHUMIŃSKI, *Ruch zawodowy w Polsce w warunkach kształtującego się systemu totalitarnego 1944–1956*. Wrocław 1999 a další.

3 Ukázala to např. diskuse na konferenci „*Streik als Teil der sozialen und politischen Konflikte in Mitteleuropa 1944–1970*“ v říjnu 2017 v Praze, z níž byly hlavní referáty publikovány v časopise *Central European Papers* 6, 2018, č. 1.

cích zakořenily už v předúnorovém období. V tomto kontextu pak interpretuje i jednání „improvizovaných mluvčích“ stávkujících či osob vtažených do konfliktu bez vlastní iniciativy a snažících se vystupovat jako prostředníci mezi oběma tábory, kteří často přicházeli do továren z jiného sociálního či profesního prostředí až v poúnorovém období.

Více pozornosti by si podle našeho názoru zasloužila skutečnost, že protestů se aktivně zúčastnila jen menší část zaměstnanců. V ČKD se jednalo o cca 2 000 osob, tj. necelých 15% z 14 000 zaměstnanců (není však zřejmé, zda se jednalo jen o ranní směnu nebo celkový počet zaměstnanců). Do ulic přitom vyšla ani ne polovina ze stávkujících, k nimž se z přibližně čtyř set zaměstnanců Aera Vysočany shromážděných na nádvoří podniku přidalo jen asi 40 dělníků. Ostatní se soustředili na uvolnění jednoho z iniciátorů protestů, bývalého příslušníka SNB Vladimíra Váni zadrženého příslušníky Lidových milicí. To se jim podařilo, když však jako jejich mluvčí vyvolal hlasování o protestním pochodu do města, většina včetně něj byla proti opuštění podniku.

Do stávky také nevstoupilo osazenstvo všech provozů. Autor zmiňuje slévárny v ČKD a příčinu vidí v příchodu menšího počtu nových pracovníků z nedělnických profesí do hutí, než tomu bylo ve strojírenských závodech, „protože zaměstnávaly méně nekvalifikovaných pomocných pracovních sil“. To je přinejmenším sporné a příčiny toho, že při měnové reformě hutní provozy až výjimky nestávkovaly,⁴ je třeba podle našeho mínění spíše hledat v důsledcích odstavení vysokých či slévárenských pecí. Jednak to bylo daleko složitější než vypnout obráběcí stroj, což byl klasický začátek živelných stávek, jednak hrozilo podstatně závažnější trestní stíhání za způsobené škody podle zákona na ochranu pětiletého plánu než u stávkujících ze strojírenských provozů, u nichž různé pohružky a represivní zásahy jen zvyšovaly agresivitu, což se odrazilo i v trvání stávek a demonstrací.

Shodnými rysy strategie zvolené k jejich potlačení v ČKD Stalingrad i Aeru Vysočany bylo nenásilné zadržení většiny zaměstnanců v podniku, formální splnění požadavku na jednání s vedením resortu a po příslibu dílčích ústupků (změna přepočtu a vyplacení záloh na květnové mzdy) převzetí iniciativy a s výjimkou jednoho oddělení v Aeru Vysočany relativně rychlé ukončení otevřených protestů. Naproti tomu v Automobilových závodech Klementa Gottwalda ve Vysočanech asi třem stovkám dělníků zabránila v opuštění podniku malá skupina milicionářů ozbrojených samopaly, podle autora pravděpodobně z obav před fyzickým napadením. I když ke střelbě nedošlo, tento „politicky nepřijatelný krok“ vyvolal bouřlivé protesty srovnávající komunistický režim s nacistickou okupací i slovní a později také fyzické střety při pokusech milicionářů o zatýkání některých demonstrantů. Incident sice trval jen krátce, ale spolu s pozdní výměnou peněz vedl k pokračování stávky i na odpolední směně.

Zvěsti o tom, že se v ČKD a Aeru podařilo zaměstnancům vymoci si splnění některých požadavků, vedly ale k dalším stávkám s rozdílným průběhem. V nábytkářském podniku Interiér Praha údajně skončila až v ranních hodinách 2. června po veřejné sebekritice podnikového ředitele odpovědného za nevyplacení květnových záloh. Vágní klišé, převzaté ze schůze obvodního výboru KSČ 17. června, je zjevně poplatné dobovému volání

4 Např. v pondělí 1. června osazenstvo jedné pece z VŽKG v Ostravě, ve středu 3. června taviči z Bohumínských železáren Gustava Klimenta, kteří při demonstraci zastavili provoz v železniční stanici v Bohumíně. Zdeněk JIRÁSEK – Jaroslav ŠŮLA, *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*, Praha 1992, s. 109 a 114.

komunistů po otevřené kritice a sebekritice, nic ale neříká o místu a rozsahu protestů. Je nepravděpodobné, že by se stávkovalo ve všech 15 tehdejších závodech rozmístěných po celé Praze, zřejmě zůstala omezena na výrobní provoz bývalé firmy Emil Gerstel v Libni, která byla od roku 1950 tzv. základním závodem Interiéru. Podle stejného zdroje naopak dílčí stávka v oddělení vysílačů hloubětínského závodu Tesly byla rychle potlačena zatčením dvou „vůdců“. Jejich jména sice nejsou uvedena, z přílohy lze však zjistit, že se jednalo o bývalého obchodníka Rudolfa Kloučka a zámečníka Aloise Mukařovského, kteří byli po výslechu propuštěni a nebyli později trestně stíháni. Více pozornosti autor věnoval jen několika hodinové stávce a demonstraci na odpolední směně 2. června v dýhárně Orel Hloubětín jako příkladu vnitropodnikové komunikace mezi různými skupinami zaměstnanců. V tomto případě vycházela z pravdivé informace, že neproplacené zálohy budou převedeny v poměru 50:1, rozšířené skladníkem Bedřichem Kalinou a umocněné později zprávami o údajných úspěšných protestech v ČKD Stalingrad a Aeru Vysočany.

I když k situaci v jiných průmyslových podnicích dle autora chybí dostatek informací, rozhodně by stály za připomenutí alespoň známé stávky uváděné v literatuře.⁵ Velké strojírenské podniky ve Vysočanech se totiž staly jakýmsi epicentrem stávkové vlny, která se v prvních třech červnových dnech šířila nejen v tehdejší obvodu Prahy 9 (Hefa ve Vysočanech, Orel v Hloubětíně), ale směřovala západním, resp. jihozápadním směrem k centru Prahy. Nelze ani jednoznačně říci, že nespokojenost dělníků přerůstala v dlouhodobější stávky pouze za „*příznivých podmínek*“ především v největších a hospodářsky nejvýznamnějších podnicích. Rozhodně ale protesty v nich byly impulsem i morálním zázemím pro stávky v menších podnicích, které propukaly v době, kdy v ČKD i Aeru již začalo zatýkání účastníků revolty, které probíhalo až do poloviny července.

Jeho průběh autor sumarizuje v kapitole věnované důsledkům revolty, kde popisuje i obranné strategie zaměstnanců od poukazování na nepostradatelnost jednotlivců pro splnění pětiletého plánu přes kolektivní závazky na nadpracování proštávkované doby (šlo o reminiscenci na předúnorové nařízení ÚRO, které mělo omezit živelné obranné sociální stávky, ale využívalo se i k jakési zpětné legitimizaci stávek vyhlášených závodními radami a skupinami ROH na podporu různých organizačních a personálních požadavků bez vědomí či souhlasu vyšších odborových orgánů) po využití odborových schůzí a porad k obraně nespravedlivě zatčených, což ilustruje na případu bývalého úředníka Josefa Maška z Aera Vysočany. Ukazuje rozdíly v přístupu ke „svedeným dělníkům“ a údajným „iniciátorům protestů“ v duchu zpětně zkreslené interpretace stávek Bezpečností jako politické protirežimní akce i neúspěšné pokusy zjevně zaskočeného komunistického vedení o zlepšení vztahu s dělníky a vymezení nových mantinelů vyjednávání (např. snahy prohlásit za nelegitimní živelné stávky bez souhlasu ROH, což ale nefungovalo už v předúnorovém období, obsazovat místa ovlivňující vnitropodnikovou komunikaci jen politicky loajálními zaměstnanci či krátkodobou kampaň veřejné kritiky a sebekritiky).

Z analýzy šesti soudních procesů s účastníky protestů probíhajících od října 1953 do září 1954 (formy mimosoudního postihu jsou připomenuty jen okrajově, i když by zasloužily více pozornosti) je zřejmý celkově mírnější průběh trestních řízení včetně nižších trestů,

5 Např. Z. JIRÁSEK – J. ŠŮLA, *Velká peněžní loupež*, s. 100–101, 108–109, 114; Pavel MAREK, *Protikomunistické demonstrace v Československu v roce 1953*, Securitas Imperii 24, 2014, č. 1, s. 13. Online, dostupné z: <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/publikace/securitas-imperii/no24/009-034.pdf> [cit. 1. 2. 2023].

než tomu bylo nejen v případě procesů v Plzni, ale i procesu v Ostravě, který se odehrával v prosinci 1953 podobně jako první ze dvou hlavních procesů se stávkujícími z ČKD Stalingrad. Svou roli nepochybně sehrávaly nejen časový odstup, postupná stabilizace společenských poměrů a zahájení tzv. nového kursu, ale i skutečnost, že v Praze stávky nepřerostly ve veřejné demonstrace. Zajímavé jsou rozdíly v přístupu jednotlivých senátů i soudců, které však nelze přeceňovat. Relativně mírný průběh zmíněného prvního procesu s obžalovanými z ČKD v prosinci 1953 včetně vynesení řady osvobozujících rozsudků měl za následek okamžitou výměnu prokurátora i trestního senátu, v jehož čele místo zkušeného předválečného právníka stanula absolventka dvouletého právnického kursu pro dělnické „kádry“. Pod jejím vedením byly ve druhém, tentokrát veřejném procesu v lednu 1954 vyneseny podstatně přísnější rozsudky. Nejvyšší v Praze uložený trest tři let odnětí svobody přitom obdržel bývalý národně socialistický funkcionář a úředník Stanislav Michl, i když mu – jak autor zdůrazňuje – nebyla prokázána žádná politická ani násilná činnost při demonstracích. Skutečný důvod čtenář najde až v poslední kapitole: byl u něj nalezen text nápisů na stěnách toalet v ČKD Stalingrad z května 1952, který rozmnožil na psacím stroji „jako dokument doby“ a v němž se fekálně-erotická témata prolínají s kritikou komunistického režimu až po otevřenou výzvu „Pryč s rudým terorem“.

V závěrečné kapitole se autor pokusil na základě předchozích zjištění i zevrubného rozboru složení persekovaných osob zformulovat obecnější teze o proměnách kvalifikační struktury, identit a vzorců chování dělnictva v průběhu tzv. socialistické industrializace i vztahů uvnitř pracovních kolektivů, které ovlivnily průběh událostí při měnové reformě. Úvahy o začleňování maloburžoazie do továren a vzniku nových, často složených profesních identit (úředník-dělník, živnostník-dělník), o snaze zaměřit represe proti nepohodlným zaměstnancům bez ohledu na jejich účast na protestech, o postihu členů a funkcionářů dřívějších nekomunistických stran a úloze bývalých komunistů při revoltě či o dlouhodobých důsledcích setkávání různých společenských skupin a kulturní výměny v továrnách překračují lokální rozměr a jsou podnětným příspěvkem do diskurzu o proměnách průmyslového dělnictva a sociální struktury české společnosti po únoru 1948.

Závěrem lze říci, že nepřilíš rozsáhlá a čtivě napsaná knížka je nejen zdařilým vylíčením dělnických protestů při měnové reformě v roce 1953 v Praze z nového úhlu pohledu, ale současně přesahuje rámec případové studie a nabízí zajímavé, obecněji závěry o přeměnách průmyslového dělnictva v zakladatelském období komunistického režimu v Československu. Lze ji proto doporučit nejen historikům, ale všem zájemcům o naše novodobé dějiny.

Dušan Janák

Štefan ŠUTAJ – Jana ŠUTAJOVÁ, *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (v rokovaniach Československo-maďarskej zmiešanej komisie).* Košice: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach 2022, 546 s. ISBN 978-80-574-0165-0

V predloženej monografii, ktorá je výsledkom projektu VEGA č. 1/0316/19 *Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom - fakty a historické súvislosti*

v domácej a európskej politike, dokumentujú známi slovenskí historici priebeh riešenia maďarskej otázky po druhej svetovej vojne v Československu. Na základe rozsiahlej heuristiky domácich (českých a slovenských) aj zahraničných archívnych prameňov detailne rekonštruujú udalosti spojené s touto otázkou. Výklad udalostí po druhej svetovej vojne zameraný predovšetkým na výmenu obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom včleňujú do širšieho historického kontextu s akcentovaním predchádzajúceho vývoja.

V úvodnej časti práce zdôrazňujú, že výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom nebola izolovanou historickou udalosťou, ale prvkom migračných pohybov, ktoré začali v Európe už po prvej svetovej vojne. Realizovala sa na základe Dohody o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom, ktorá bola súčasťou strategickej koncepcie budovania štátu Čechov a Slovákov bez Nemcov a Maďarov a mala byť jedným z riešení, ktoré malo eliminovať faktor zapríčiňujúci vojnový konflikt. Otázke výmeny obyvateľstva medzi uvedenými krajinami boli v minulých rokoch venované mnohé odborné štúdie aj monografie, problematike samotných rokovaní medzi ČSR a Maďarskom o výmene obyvateľstva v nich bola venovaná len minimálna pozornosť. Nesledovali sa výsledky, mechanizmus, štruktúry a inštitúcie, ktoré sa na realizácii výmeny podieľali, ani vzájomné súvislosti a kompetencie inštitúcií a osobností, ktoré boli súčasťou povojnovej migračnej agendy. Práve na jednu z týchto oblastí, ktorá doteraz v prácach absenteje, na činnosť Československo-maďarskej zmiešanej komisie pre výmenu obyvateľstva, sa autori v sledovanej práci zamerali.

Monografia je rozdelená do troch rozsiahlych kapitol, výklad v nich začína prakticky rokom 1942, kedy sa v Memorande o otázke hraníc objavila možnosť hromadne vysídliť Nemcov a Maďarov z republiky. V záujme budúceho pokojného vývoja prijali československí politickí predstavitelia koncepciu budovania štátu ako národného štátu Čechov a Slovákov bez neslovanských menšín, E. Beneš navrhoval odsun Maďarov spojený s výmenou obyvateľstva. Zložité medzinárodné a bilaterálne rokovania boli završené podpísaním Dohody o výmene obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom 27. februára 1946.

Základné charakteristiky Dohody, jej vplyv na československo-maďarské vzťahy, diplomatické aktivity oboch strán v súvislosti s ratifikáciou a realizáciou Dohody a vytvorenie Zmiešanej komisie pre výmenu obyvateľstva sú predmetom analýzy druhej kapitoly sledovanej publikácie. Autori v nej približujú na jednej strane nadšenie československej časti z podpísania Dohody, na druhej strane určitú mieru skepticizmu v maďarskej spoločnosti. Dohodu prijalo Maďarsko na nátlak víťazných mocností ako krajné riešenie a prejav vôle, že chce riešiť menšinovú otázku v súlade s predstavami víťazných mocností. Takto hodnotili maďarskí historici Dohodu o výmene obyvateľstva počas celého povojnového obdobia až do súčasnosti. Veľmi zložité boli aj diplomatické aktivity oboch strán smerom k Sovietskemu zväzu aj na západ smerom k spojeneckým mocnostiam. Československé požiadavky na transfer Maďarov boli prijímané spojencami, podobne ako v období Postupimskej konferencie, s pochopením, ale nie s nadšením a nie s jednoznačnou podporou. Problematiku odporúčali mocnosti riešiť bilaterálnymi rokovaniami. Kým ČSR preferovala formu transferu ako základné riešenie, Maďarsko bolo ochotné prijať ľudí aj s územím, teda predpokladalo prípadnú zmenu hranice medzi obidvomi

susediacimi štátmi. V odborných čl. kruhoch sa odhadovalo, že na výmenu by sa mohlo prihlásiť v Maďarsku okolo 100 tisíc Slovákov. Podľa upresnených štatistických údajov vo februári 1947 to bolo 95 421 osôb, tento údaj akceptujú obidve historiografie. Aby bola zabezpečená koordinácia, legitímnosť a dohľad nad realizáciou výmeny obyvateľstva bola na základe článku X. Dohody o výmene ustanovená Československo-maďarská zmiešaná komisia pre výmenu obyvateľstva ako medzinárodno-právny rozhodcovský orgán, ktorého rozhodnutia mali byť záväzné pre oba štáty. Komisia bola zložená zo štyroch členov, po dvoch z každého štátu. Autori monografie detailne mapujú menovanie členov Zmiešanej komisie, činnosť znaleckých odborných komisií (hospodárskej, finančnej, dopravnej, právnej). Sledujú jej kompetencie aj financovanie, či rokovací poriadok a jej rozhodnutia.

Podrobnej charakteristike rokovaní Zmiešanej komisie je venovaná najobsiahlejšia, tretia kapitola práce. Takmer na 350 stranách autori detailne dokumentujú priebeh jednotlivých rokovaní komisie od mája 1946 do júla 1949. Opierajúc sa opäť predovšetkým o archívne pramene vyvracajú a upresňujú názory v doteraz publikovaných prácach. Podrobne charakterizujú zasadnutia komisie striedavo v Maďarsku a v Československu, postihujú jej činnosť od prípravy, cez riešenie otázok administratívnych, personálnych, technických až po podstatné obsahové časti rokovaní, týkajúce sa konkrétnych otázok výmeny - určenie osôb vhodných na výmenu, otázku presídlenia vojnových previnilcov a tretne stíhaných osôb zo Slovenska, majetkové otázky, zložité otázky presunu majetku hnutel'ného a náhrada majetku nehnuteľného, presun dobytku, v akých jednotkách sa bude určovať výmera pôdy, dopravné otázky, ktorá strana bude hradiť náklady na presun, otázky administratívne a technické, súpis a odhad majetku etc. Každá schôdzka Zmiešanej komisie prinášala so sebou nastoľovanie ďalších problémov, musela riešiť množstvo interpretačných otázok, vznikali spory a nedorozumenia vyplývajúce z rozdielnych pohľadov oboch strán na cieľ a zmysel výmeny obyvateľstva. Paralelene s výmenou obyvateľstva sa mala realizovať aj reslovakizácia, ktorá mala zabrániť tomu, aby boli medzi osobami maďarskej národnosti určenými na výmenu pomadžarčení Slováci. Od začiatku zasadnutí komisie si československá a maďarská strana vymieňali protestné nóty napr. proti diskriminácii svojich krajanov na území druhého štátu. V priebehu rokovaní komisie sa menilo aj jej personálne zloženie, čo tiež komplikovalo rokovania.

Prelínanie rokovaní Zmiešanej komisie s Parížskou mierovou konferenciou a vplyv jej záverov na riešenie maďarskej otázky, postoje maďarských vládnych kruhov k výmene a postupujúca sovietyzácia stredoeurópskeho priestoru sú tiež súčasťou tejto kapitoly. Zdlhavé rokovania v Zmiešanej komisii a márne pokusy o začiatok výmeny viedli slovenských politikov k radikálnemu postupu, k nátlaku na citlivom mieste maďarskej politiky. Rezervným riešením, za Maďarskom sabotovanou výmenou obyvateľstva, malo byť nútené presídlenie (deportácia) Maďarov do Čiech. Odsun osôb maďarskej národnosti do Čiech v rámci „náboru“ pracovných síl podľa dekrétu č. 88/1945 Zb. bol príčinou nových sporov medzi Československom a Maďarskom a vzájomného obviňovania z porušovania medzinárodných dohôd a ľudských práv.

Po podpise Mierovej zmluvy s Maďarskom v Paríži 10. februára 1947 bol „nábor“ pracovných síl z radov obyvateľstva maďarskej národnosti do Čiech zastavený a boli obnovené rokovania o výmene obyvateľstva, riešili sa na nich konkrétne otázky majetkové, organizačné ako aj dopravnotechnické. Autori publikácie pripomínajú tiež

vplyv vnútropolitického vývoja v Maďarsku na sledované otázky, odhalenie protištátneho sprisahania a riešenie vládnej krízy.

Po zložitých rokovaniach boli 12. apríla 1947 vypravené prvé výmenné transporty sprevádzané množstvom problémov na oboch stranách hraníc, čo autori publikácie dokumentujú na rade konkrétnych príkladov: nepripravenosť k výmene, nerovnovážna majetková štruktúra sťahovaných osôb, technické problémy, snaha maďarskej strany oddalovať začiatok výmeny, určenie etnicity na výmenu prihlásených osôb, presídľovanie menej majetných, trestne stíhaných, či starých a chorých osôb etc. Februárový prevrat 1948 začlenil Československo do skupiny štátov sovietskeho bloku, v ktorej neboli žiaduce žiadne roztržky medzi krajinami, čo sa premietlo aj do menšinovej politiky. Rokovania Zmiešanej komisie a výmena obyvateľstva pokračovala s prestávkami do 31. decembra 1948, kedy bola definitívne ukončená. Ako pripomínajú autori monografie, všetkým zainteresovaným však bolo jasné, že dôsledky tejto akcie budú pretrvávať. Problematika výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom sa vracia s reálnymi, či falošnými stopami v historickej pamäti obyvateľov oboch krajín.

Aj keď sa kniha zaoberá predovšetkým činnosťou Československo-maďarskej zmiešanej komisie pre výmenu obyvateľstva a nenárokuje si preto poskytnúť kompletne štatistické údaje o výsledkoch výmeny, ktoré sa rôznili v čl. a maďarských zdrojoch, boli determinované rozdielnou metodikou spracovania aj propagandistickými dôvodmi, v poslednej podkapitole uvádzajú autori tabuľky o počte presídlených vytvorené z dôveryhodných zdrojov (zo správ Československej presídľovacej komisie, správ Osídľovacieho úradu v porovnaní so štatistikami maďarského presídľovacieho úradu). Je z nich zrejme, že výmena sa dotkla viac ako 150 tisíc osôb na oboch stranách.

V závere autori konštatujú: „*Čitateľovi sa dostala do rúk kniha o tom, koľko úsilia, námahy, utrpenia, času, financií a ťažkých ľudských skúšok a obetí (morálnych, ba niekedy aj fyzických) musia vynaložiť ľudia, aby v záujme budúceho dobra, národa, vlasti a iných vznešene znejúcich cieľov, uskutočnili akciu, ktorá nemá víťaza.*“

Publikáciu, naplnenú rozsiahlym množstvom informácií, dôkladne dokumentujúcimi povojnové riešenie maďarskej otázky odporúčame do pozornosti všetkým, ktorí sa zaoberajú národnostnou problematikou Československa po roku 1945. Knižka je dostupná aj on line na webových stránkach Univerzity P. J. Šafárika v Košiciach: <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2022/ff/vymena-obyvateľstva-medzi-csl-a-maďarskom.pdf>

Oľga Šrajerová